

ДЕМОНІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА МИХАЙЛА ЛЕРМОНТОВА У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ТРАДИЦІЇ

УДК 821.161.1

Галина Удяк, кандидат філологічних наук, доцент кафедри практики англійської мови
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

ДЕМОНІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА МИХАЙЛА ЛЕРМОНТОВА У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ТРАДИЦІЇ

У статті розглядається сутність образу демона та своєрідність демонічних героїв у творчості Михайла Лермонтова.

Ключові слова: ангел, демон, біблійний мотив, демонізм, ангелологія.

Лит. 13.

Galina Udyak

DEMONIC PROBLEMATIC OF MICHAEL LERMONTOVA IS IN CONTEXT OF EUROPEAN LITERARY TRADITION

The article deals with the essence of the image of demon and the peculiarity of demonic characters in the creative works of Mikhail Lermontov.

Key words: angel, demon, biblical motif, demonism, angelology.

Постановка проблеми. Художній світ Михайла Лермонтова є унікальним, йому притаманні риси яскравої, неповторної індивідуальності. Його знають і цінують у всьому світі. Однією із найбільш оригінальних, майже невідомих до М. Лермонтова у російській художній культурі тем, була саме тема “демона”, у якій символічно втілилась ідея недосконалості “світового порядку”, який призвів до трагічної самотності особистості. У проблематиці образу демона втілилась вражаюча проникливість поета: більш ніж на століття він втілює ужиття філософські тенденції, у яких мотив самотності й абсурдності буття стали визначальними.

Аналіз останніх досліджень. Початком критичних розробок стосовно проблеми демонізму у літературі можна вважати написаний у 1765 р. трактат Едмунда Берка “Про величне та прекрасне” й есе де Квінсі “Вбивство як вид вишуканого мистецтва” 1827 р. Обидві роботи присвячені проблемі добра і зла у світі і в душі людини. Уся середньовічна схоластика торкалася питання про корінь зла у світі, про сутність фігури диявола та взаємовідносин між ним та Богом (Августин “Про град Божий”, Ориген, Тома Аквінський). Проблема зла і демонізму з етичної та метафізичної точок зору досліджувалась у філософії XVI–XVII ст. (Лейбніц, Гоббс), у XVIII ст. у працях Юма, Вольтера, Спінози; у XIX ст. у філософських працях Шопенгауера, Ніцше, а також німецьких класиків Шеллінга, Канта, Гегеля та ін. Інтерес до цієї теми був стійким і у XX столітті.

У літературі до цієї проблеми звертались П.Б. Шеллі, Гюго, Верлен, Бодлер, Борель,

Мюссе та ін. Власне літературознавчі серйозні праці, присвячені загальному дослідженню явища “демонізму” у літературі, почали з’являтися у XX столітті. Із кінця 20-х і до 90-х років у дослідженні цієї проблеми відбувається перерва. Із праць, що досліджували це питання у вітчизняному літературознавстві у вказаний час, слід зазначити книгу Г. Ярмиш “На другому полюсі релігії (критика християнського демонологізму)”, видану у 1977 р. у Києві. У зарубіжній літературознавчій і філософській науках така перерва не спостерігалась, проте і там стійкий інтерес до проблеми демонічного спостерігається із другої половини XX століття, що зумовило появу літературознавчих робіт синтезуючого значення (Жорж Батай, К. Ісупов, В. Зеньковський, М. Ямпольський, Ан. Нямцу, Ю. Сандулов, Т. Луговська та ін.). Щодо проблем демонології у творчості Михайла Лермонтова, то їх дослідженням займались В. Вацура, Л. Гінзбург, П. Вісковатов, Т. Голованова, В. Коровін, С. Ломінадзе, В. Мануйлов, Д. Мережковський, І. Роднянська, Б. Удодов, Б. Ейхенбаум та ін.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей демонології Михайла Лермонтова на тлі європейської літературної традиції.

Виклад основного матеріалу. Літературознавці зазначають, що характерною рисою романтичної ангелології Михайла Лермонтова є надзвичайна актуальність образу грішного ангела – демона [1, 2, 6, 8, 9, 10]. Ця постать, що уособлювала протилежну до існуючого світу силу, бунт, ніби відповідала внутрішній суті романтичної естетики. Образ ангела (демона) мав у Лермонтова біблійне походження. Усі книги Старого і Нового Завіту – це історія боротьби двох

ДЕМОНІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА МИХАЙЛА ЛЕРМОНТОВА У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ТРАДИЦІЇ

начал – Добра і Зла, Бога і Диявола; цей же мотив притаманний і творчості Михайла Лермонтова. Біблійні мотиви своєрідно втілені у текстах поета: або у біблійній назві, або в образі, сюжеті чи в ідеї. Вони можуть нести велике смислове навантаження або просто функціонувати як біблійна цитата. Проте кожне використання біблійних мотивів у поезії або прозі Лермонтова розраховане на читача, котрий знає Біблію і, виходячи із контексту твору, вміє робити для себе певні висновки. З усіх новозавітних книг, що розповідають про ангелів та архангелів, у творчості Лермонтова найбільш помітний слід залишив Апокаліпсис. У поезії російського поета переважають два провідні апокаліптичні мотиви ангела:

- По-перше, у поета зустрічається образ занебесної “книги життя”, де записані долі народів та особисті жереби живих і мертвих. Цей образ перейшов в Апокаліпсис і в християнське молитвослов’я із старозавітних “пророчих книг”: “І побачив я потужного Ангола, що сходив із неба. Був одягнений в хмару, і над його головою веселка була, а обличчя його – як стовпи огняні, і мав у руці своїй книжку розгорнену... І пішов я до Ангола та й промовив йому, щоб дав мені книжку. А він каже: “Візьми, і з’їж її! І гіркість учинить вона для твоєї черева, та в устах твоїх буде солодка, як мед” (Об. 10, 1 – 2, 9). Образ “грізної долі” рано формується у душі поета і в різних поєднаннях зустрічається у його віршах. У вірші “Смерть” (“Ласкаемый цветущими мечтами”) Лермонтов писав:

“Вдруг передо мной в пространстве
бесконечном

С великим шумом развернулась книга
Под неизвестною рукой. И много
Написано в ней было. Но лишь мой
Ужасный жребий ясно для меня
Начертан был кровавыми словами...” [4, 169].

Ліричний герой читає у цій книзі свій осуд, свій вирок – у пекельних муках духу спостерігати за тим, як розкладається власне тіло (характер опису цієї частини, як пишуть дослідники, дозволяє зробити припущення про безпосередній вплив Дж. Байрона, його вірша “The darkness”). Проте цей вирок сприймається не як кара “за справи”, а як прокляття.

По-друге, апокаліптичний мотив стосується теми небесної битви архангела Михаїла і його ангельського війська із Сатаною і грішними ангелами (“І сталась на небі війна: Михаїл та його Анголи вчинили зо змієм війну. І змії воював та його анголи, та не втрималися. І вже не знайшлося їм місця на небі. І скинений був змії великий, вуж

стародавній, що зветься диявол і сатана, що зводить усесвіт, і скинений був він додолу, а з ним і його анголи були скинені” (Об. 12, 7 – 9). Під впливом Біблії Лермонтов створює дивовижні образи ангелів світла і темряви (“Ангел”, “Демон”). У поета можна знайти і глибоко архаїчне зіставлення ангелів “воїнства небесного” із зірками: “И пусть они блещут до той поры, // Как ангелов вечерние лампы...”.

Зрозуміло, що у створенні образу могутнього Демона також віддзеркалилось знання Лермонтовим Біблії. Саме у книгах Біблії лежать витоки зародження і становлення демонічного начала у світі. Пророк Захарій бачив: “Ісуса, великого священика, що стояв перед лицем Господнього Ангола, а сатана стояв по правиці його, щоб противитися йому” (Зах. 3, 1). Цей мотив зустрічаємо у ранньому вірші Лермонтова “Битва” (1832) – фантастичній картині битви ворогуючих “синів небес”. Дослідники припускають, що безпосереднім поштовхом до написання цього вірша послужило видовище грози [1, 6, 10]. Поет спирається на метафоричне зображення пейзажу з грозою, на ті самі форми образності (“черный плащ”, “рыцари”), але піднімає їх на новий рівень, створюючи на їх основі цілісну картину зіткнення Добра і Зла:

“Сыны небес однажды надо мною
Слетелися, воздушных два бойца;
Один – серебряной обвешан бахромою,
Другой – в одежде чернеца” [4, 258].

У воїні “Битви”, одягнутому в срібний одяг, маємо архангела Михаїла, вождя небесного війська, якого старо- і новозавітні тексти називають “князем снігу, води і срібла” (його зображення Лермонтов міг бачити, зокрема, на іконі, котра була в будинку бабусі поета). Але поет відмовляється від біблійної фразеології, від найменування ворогуючих сил (йому достатньо невизначених вказівок “воздушных два бойца”) і від традиційної релігійної інтерпретації самого поєдинку і його завершення, у якому безсумнівно було кінцеве торжество тих, хто боровся на боці Бога. Герой вірша спершу переконаний у перевазі темних сил.

Лермонтов особливо сприймав поезію культових, молитовних, апокрифічних образів. Він або згадує містичну “топографію” раю у вірші “До діви небесної” (1831): “Когда бы встретил я в раю // На третьем небе образ твой...” [4, 203]; або, порівнюючи себе зі своїм демоном, називає його “царем воздушным” [4, 109] (вірш “Самотність” (1830) – за церковним уявленням про Сатану як “князя повітря”; або за храмовою символікою ототожнює перегороджений доступ у рай із

ДЕМОНІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА МИХАЙЛА ЛЕРМОНТОВА У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ТРАДИЦІЇ

закритими “царськими воротами”, котрі ведуть до вітваря (“решетка райской двери”, згадана у романі “Вадим” або рядки із вірша “М.П. Соломирской” (1840):

“Над бездною адскою блуждая,
Душа преступная порой
Читает на воротах рая
Узоры надписи святой.
И часто тайную отраду
Находит муке неземной,
За непреклонную ограду
Стремься завистливой мечтой” [5, 53].

Слід також зауважити, що демон Лермонтова не є ні демоном, ні ангелом, а людською душею до народження, душею самого Лермонтова. Звідси трагедія Демона – це велика проекція у вічність життєвої трагедії самого поета, а визнання Демона – “хочу я с небом примириться” – це визнання самого Лермонтова, перший натяк на богосинівство у богоборстві. Лермонтовський демон вирішує проблему примирення диявола з Богом завдяки почуттю любові, кохання [7, 399 – 400]:

“Меня добру и небесам
Ты возвратить могла бы словом.
Твоей любви святым покровом
Одетый, я предстал бы там,
Как новый ангел в блеске новом” [5, 454].

Уже в першому “демонічному” вірші Лермонтова “Мій демон” (1829) з’являється образ, який переслідує уяву юного поета. Вигнанець із раю набуває рис романтичного мандрівника, якого відкинули земля і небеса. Нормою його поведінки є особиста сваволя; йому притаманна сильна воля, він – самотній, могутній, проте він “впав”. У цьому роздвоєнні демона і полягає суть образу. Герой Лермонтова готовий прийняти демонічну позицію гордого заперечення і одночасно зрікається його. Лермонтов аналізує власну свідомість, котра поставила його на межу вибору – або проголошення добра без надії на блаженство і без віри у нього, або помста за нехтування добра ціною злочинства і зради ідеалам. Ця трагічна колізія розгортається перед усім всесвітом. І герой всюди постає гордим і самотнім мучеником, трагічною особистістю. Ранній вірш “Мій демон” Лермонтов закінчує такими словами [3, 38]:

“И звук высоких ощущений
Он давит голосом страстей,
И муза кротких вдохновений
страшится неземных очей” [4, 88].

Юний поет гостро відчуває протилежність між ангельським і демонічним початками. Його чиста душа, як і “муза кротких вдохновений”, боїться

зустрічі з демоном. Проте у більш пізньому вірші “Мій демон” (1830 – 1831) цей мотив уже відсутній. Демонізм зрісся з душею поета, хоча й не подолав її [3, 39]:

“И гордый демон не отстанет,
Пока живу я, от меня...” [4, 184].

Втратив чистоту, безтурботну ясність своєї душі і самовідданий ангел смерті, який перевтілюється у померлу кохану Зораїма Аду. Ангел хотів полегшити страждання юнака, котрий, проте, не зумів оцінити своє щастя і зберегти його. Дослідники вважають, що за сюжетом поема Лермонтова “Ангел смерті” надзвичайно суголосна з новелою Жана Поля Ріхтера “Смерть ангела”. В обох випадках герой – це ніжний і добрий ангел смерті, який полегшує останні хвилини людини своїм поцілунком. Співаючи людям, ангел оживив своєю душею тіло померлого і тим самим відчув на собі усю силу людських страждань [10, 72]. І у Жана Поля, і у Лермонтова дослідники вказують на мотив озлоблення доброго ангела, який пережив смерть коханої істоти і вражений людською недосконалістю. Спільним є і мотив помираючого від ран на полі бою юнака, котрий вже не відчуває жагучих сліз своєї нареченої. Проте Лермонтов по-новому переосмислює сюжет, змінивши суть твору: тема “небесного” милосердя замінюється тою трагічної боротьби добра і зла, темою демонізму, не спричиняє йому страждань [5, 191]. Герой Жана Поля довго мучився в очікуванні смерті, але, звільнившись від земної оболонки, почав ще більше співчувати людям. У той час як у Лермонтова ангел після смерті Зораїма одразу “тело девы бросил в прах” і, повернувшись на небо, назавжди “простил с прежней добротой” [5, 198]. Зненавидівши людей, ангел почав мстити їм за їхню недосконалість. Цей мотив перетворення добра – у зло, кохання – у ненависть є характерним для творчості Лермонтова, але відсутній у Жана Поля [10, 73].

У поемі “Демон”, змусивши небесного, але грішного духа полюбити смертну (до того ж монахиню-діву, чия чистота є священною), поет переплів між собою дві антитези, надзвичайно важливі для романтика: полярність неба і землі – і контраст похмурої спокуси та сяючої невинності. Причому “надзіркове” і безтілесне начало виявилось бурхливим і спокусливим, а земне – непорочним і таким, що втілює у собі надію на спасіння (“ангел мой земной”, “земная святыня” – так це звучить в устах Демона). Звідси і з’являються складні, важко узгоджувані сенси, яких не могло бути у сюжетах загального з “Демоном” літературного ряду [12, 145].

ДЕМОНІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА МИХАЙЛА ЛЕРМОНТОВА У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ТРАДИЦІЇ

Крім того, як вказують дослідники, у поемі навіть у характері та долі одного персонажа, позитивні та негативні риси у символічній оцінці “небесного” і “земного” так часто змінюються, що важко простежити цю діалектику. Наприклад, “вибраність” Тамари, її невиразне небажання “жити як все” та її невиразна готовність примкнути до горішнього, вищого світу високо розцінюються і Демонем, і ангелом, котрий промовляв “божие решенье”. Проте Демон розцінював це як спорідненість бунтівної душі з його власною:

“На сердце, полное гордыни,
Я наложил печать мою” [5, 453].

Для ангела це було умовою перепустки до раю, до того ж він бачить у душі Тамари “неземне”:

“Ее душа была из тех,
Которых жизнь – одно мгновенье
Невыносимого мученья,
Недосягаемых утех” [5, 465].

Така сама характеристика звучить і з вуст Демона:

“О нет, прекрасное созданье,
К иному ты присуждена;
Тебя иное ждет страданье,
Иных восторгов глубина” [5, 460].

Провина Тамари полягає, мабуть, у тому, що вона сплутала два неземні ідеали, спокусившись (частково через співчуття – “она страдала и любила”) “демонічним” варіантом замість “ангельського”, а не у пориві вгору, від землі та буденного життя [11, 146].

На відміну від Мільтона і Байрона, Лермонтов не переосмислює, а “перепишує” легенду. Як відомо, цю історію “существа сильного и побежденного”, якого вигнали за провинув з рідного небесного житла, але який не прийняв на себе зло, Лермонтов розповідав в “Азраїлі” (1831). Сюжетна версія “Азраїла”, котра була вільно-фантастичною і тому не мала онтологічної ваги, не могла задовольнити Лермонтова. Проте “Азраїл” “залишився” у Демоні, і ця поема широко пояснює міф, що склався у Лермонтова, його серединність, недовершеність його внутрішнього “я” (“Ни день, ни ночь, – ни мрак, ни свет!..” – таким він постає не тільки перед Тамарою, а й змальовується в усіх ранніх варіантах: “Страшась лучей, бежал он тьму”, “Угрюм и волен, избегаю // И свет небес, и ада тьму”). З цієї точки зору сюжет “Демона” набуває доволі своєрідного змісту: як повторне – і цього разу остаточне – вигнання ангела (який вже зазнав кари), що досягає його у результаті відчайдушної спроби зачерпнути із земного джерела втрачене на небі блаженство. Адже після невдачі у коханні у

Демоні проглядають і зовнішні (овіяність “могильным хладом”), і внутрішні (“вражда, не знающая конца”, з котрою раніше він не міг жити) “сатанинські” риси, так що й резиденція його виявляється тепер у пекельній безодні [11, 160].

Висновок. Підсумовуючи наші спостереження про поетичну ангелологію Лермонтова, ми перш за все можемо зробити висновок про переважання у творчості російського поета демонічної проблематики. Ангели і демони присутні у поезії Лермонтова на правах конкретних “іконографічних” персонажів, а не тільки ціннісних символів. Демонізм Лермонтова є однією з характерних рис не лише російського романтизму, а й європейського взагалі (згадаємо хоча б “Каїна” Байрона). І демонізм Лермонтова своєрідно вписується у контекст європейської літературної традиції, котра спирається, з одного боку, на Мільтона (поема “Втрачений рай”) – Люцифера Байрона, який є образом повсталого і грішного ангела, що став символом протесту, Мефістофеля Гете як символу розуму, що безстрашно аналізує, а з іншого боку, – на Пушкіна, котрий поклав початок цій проблематиці віршем 1823 року “Демон” [1, 28]. Наявність демонізму у романтичній концепції людини стала характерною рисою російського романтизму, вона актуалізувалася в естетиці російського символізму, ранній етап якого німецький літературознавець А. Ганзен-Льове назвав диявольським [13].

1. Гинзбург Л.Я. Русская поэзия 1820 – 1830-х годов // Поэты 1820 – 1830-х годов: В 2 т. – 2-е изд. – Ленинградское отделение: Советский писатель, 1972. – Т.1. – С. 5 – 66.

2. Голованова Т.П. “Мой демон” // Лермонтовская энциклопедия / Под гл. ред. В.А. Мануйлова. – М.: Сов. энциклопедия, 1981. – С. 282 – 283.

3. Коровин В.И. Творческий путь М.Ю. Лермонтова. – М.: Просвещение, 1973. – 288 с.

4. Лермонтов М.Ю. Полное собрание стихотворений: В 2 т. / Советский писатель, Ленингр. отделение. – Л., 1989. – Т.1: Стихотворения и драмы. – 688 с.

5. Лермонтов М.Ю. Полное собрание стихотворений: В 2 т. / Советский писатель, Ленингр. отделение. – Л., 1989. – Т.2: Стихотворения и поэмы. – 688 с.

6. Ломинадзе С.В. Небеса Маяковского и Лермонтова // Вопросы литературы. – 1993. – Вып.5. – С. 149 – 170.

7. Мережковский Д.С. М.Ю. Лермонтов – Поэт сверхчеловечества // Мережковский Д.С. В тихом омуте: Статьи и исследования разных лет. – М.: Советский писатель, 1991. – С. 378 – 415.

8. Назарова Л.Н. “Ангел смерти” // Лермонтовская энциклопедия / Под гл. ред. В.А. Мануйлова. – М.: Сов. энциклопедия, 1981. – С. 30.

БІОГРАФІЧНИЙ НАРИС МИХАЙЛА ТЕЛЕЖИНСЬКОГО “УКРАЇНСЬКИЙ КОМПОЗИТОР К. СТЕЦЕНКО (ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПІСНІ)”

9. Найдич Э.Э., Роднянская И.Б. “Демон” // Лермонтовская энциклопедия / Под гл. ред. В.А. Мануйлова. – М.: Сов. энциклопедия, 1981. – С. 130–137.

10. Недосекина Т.А. Трактовка демонической темы в поэмах Лермонтова 1830–1831 годов // Филологические науки. – 1980. – № 6. – С. 72–75.

11. Роднянская И. Б. Демон ускользающий // Вопросы литературы. – 1981. – № 5. – С. 140–163.

12. Роднянская И.Б. “Мотивы. Земля и небо.” // Лермонтовская энциклопедия / Под гл. ред. В.А. Мануйлова. – М.: Сов. энциклопедия, 1981. – С. 302–304.

13. Hansen-Löve A.A. Der russische Symbolismus System und Entfaltung. Der poetischen Motive. – Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1989. – Band I: Diabolischer Symbolismus. – 467 s.

Стаття надійшла до редакції 19.01.2011

УДК 78.071.1(477)

Людомир Філоненко, доктор філософії, завідувач кафедри музикознавства та фортепіано, член Національної спілки композиторів України, голова Дрогобицького осередку НТШ (музикознавчо-фольклористична комісія)
Уляна Молчко, доцент кафедри музикознавства та фортепіано
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

БІОГРАФІЧНИЙ НАРИС МИХАЙЛА ТЕЛЕЖИНСЬКОГО “УКРАЇНСЬКИЙ КОМПОЗИТОР К. СТЕЦЕНКО (ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПІСНІ)”

Дослідження висвітлює публіцистичну працю визначного культурно-освітнього діяча Волині Михайла Тележинського, присвяченого фундатору української музики Кирилу Стеценку. Вперше вводиться у сучасний науковий обіг музично-критичний матеріал, який був опублікований на сторінках газети “Українська нива” у 1928 році.

Ключові слова: біографічний нарис, творчість Кирила Стеценка, публіцистика Михайла Тележинського.

Літ. 10.

Liudomyr Filonenko, Uliana Molchko

BIOGRAPHIC ESSAY OF MICHAEL TELEZHINSKYI IS “UKRAINIAN COMPOSER C. STETSENKO (TO HISTORY OF UKRAINIAN SONG)”

This research outlines the publicistic work of the prominent cultural and educational artist of Volyn' region Michael Telezhynskyi, devoted to the founder of Ukrainian music Cyril Stetsenko. The musical critical material which was published in the newspaper “Ukrainska nyva” in 1928 is firstly represented in a modern scientific usage.

Key words: biographic essay, creative work of Cyril Stetsenko, publicism of Michael Telezhynskyi.

Актуальність проблеми. У наш час, коли відбуваються процеси становлення державності, нової сили набирає культурно-освітнє відродження країни, яке залежить від процесів повернення народу видатних вітчизняних громадських діячів котрі, в силу складних суспільно-політичних часів початку ХХ сторіччя були знищені тоталітарним режимом. До них належить ім'я диригента, композитора, фольклориста, педагога, науковця, духовного, культурно-громадського діяча Волині – Михайла Тележинського (1886 – 1939).

На початку ХХ сторіччя на Волині відбувається значне духовне і національно-культурне піднесення краю. Хоча панівна політика Польщі, до складу якої тоді входило Волинське воеводство з центром у місті Луцьку, була спрямована на швидку асиміляцію українського

населення прогресивні діячі краю в цей час розгорнули плідну культурно-освітню роботу. Так були створені мистецькі товариства аматорського та професійного спрямування: імені Петра Могили, Лесі Українки, Союз українок громадської праці, Луцьке Чесно-Хресне братство, видавництво “Лучеськ” й імені князя Острозького, товариство “Просвіта”. “Волинський ренесанс мав своїх подвижників, – як зазначає професор Петро Шиманський, – серед яких журналісти П. Певний та І. Підгірський, театральний діяч М. Певний, лікар М. Левицький, Ст. Скрипник – майбутній патріарх Української автокефальної церкви, В. Авраамєнко – корифей української хореографії, представники духовної традиції, композитори М. Тележинський та А. Річинський. Саме ця група діячів, розгорнула вражаючу за обсягом і глибиною практичну діяльність” [8, 6].